

Conflicten in het grensgebied van Tulder

door Jan van Helvoirt

Eertijds lag de Tulderse hoeve in een grenzeloze heide. Dat we de laatste bepaling vanaf de dertiende eeuw figuurlijk moeten opnemen, zal straks blijken.

De stelling dat er een relatie bestaan zou hebben tussen Esbeek en Echternach is nog niet helemaal weerlegd.¹ Zeker blijft *Kukoven* binnen Esbeeks grenzen, een toponiem genoemd in de oudste Echternachse cijnslijst uit circa 1200.² De kwestie Tulder moet nog nader bestudeerd worden. Laten we hier alvast geen misverstanden over hebben.

De vroegere oase ligt gedurende deze eeuw als het ware uitgeblust te sluimeren temidden der omringende grootschalige bos- en landbouwactiviteiten. De laatste schijnen in de nabije toekomst trouwens weer het veld te moeten ruimen ten gunste van de eerste. Het lijkt wel of de machtige eigenaren van Tulder na de pachtboeren vanaf 1895 het gebied rust gunden. Ook de allerlaatste pachtboer Oerlemans op de Poorthoeve³ legde in 1991 in het melkquotum-conflict het loodje tegen de AMEV. De eeuwenoude weilanden *Nuydt* en *Eussel* gingen dit jaar in pacht naar Jan Schellekens. *Den grooten Boonhof*⁴ werd uit de pacht onttrokken.

Schijnbaar voorzag A.J.P. van Helvoirt, mijn vader, in 1938 reeds problemen aan de rand van Tulder. Hij had een grondruil gedaan met De Utrecht in de Hertgang.⁵ Als dank hiervoor kreeg hij van de toenmalige houtvester Wormgoor de eerste keus in de nieuw op te richten Poorthoeve. De schrale grond van de Aalstheide en de geïsoleerdheid van de hoeve staken toch te schril af tegen o.a. *de Weverschotten*, *Eldersakkers*, *Nieuwe Erven*, *Bakshof Heuvel*, *Sprekelseind*, *Grootte Akker* en *Waterstraatse Heikant* in het aangrenzende Diessen. Het dagboek van pastoor Jurgens had hij evenwel hiervoor niet nodig.⁶ Jurgens luidde eind vorige eeuw het naderende einde in: *De landerijen van Thulder, vroeger zo schoon, de beste uit den omtrek waren door de arme huurboeren geheel als uitgeput.*⁷

Hopelijk was Joannes van de Laar, overgrootvader van mijn moeder, daar niet alleen verantwoordelijk voor. Hij was tot 1824 een van de pachtboeren binnen de wallen van Tulder. Toen op zekere dag enkele Franse soldaten er verpozing zochten, onrechtmatig hun paarden in 'zijn weiland' lieten grazen en bovendien nog bespottelijke opmerkingen in zijn richting wierpen ergerde hij zich grenzeloos!

Soldatenoverlast aan de orde van de dag

Het was overigens niet de eerste keer dat er melding gemaakt werd van soldatenoverlast. In 1593 werden soldaten in de heide bij Tulder gesignaleerd: *Den vierde octobri synder enige ruyteren van Hooghstraten ende soldaten vanden Bosch gevangen ontrent Tulder byden ruyteren van Bax tot Bergen op Zoom liggende.*⁸ Volgens L.Adriaenssen waren in 1606 op de hoeve zelf soldaten gelegerd, maar voor de eerste jaren van de tachtigjarige oorlog mag men veronderstellen dat militairen er bijna permanent aanwezig geweest zijn en overlast bezorgd hebben. Het rampjaar 1672 zou ook voor Tulder opgaan. Tussen 1 mei 1672 en 24 maart 1673 beliep de schade berokkend door de militairen op 712 gulden 12 stuivers 9 penningen. Een enorme schadepost, als men weet dat men voor dat bedrag in die tijd een redelijk boerenbedrijf kon kopen. Een tweehonderd man grote partij Fransen, die zich aan de voorraad tegoed deed *ende alles mede genomen dat van importantie was, en kisten en kasten t'geene geslooten was aen stucken geslagen*, hielden danig huis op Tulder.

Tijdens de Franse oorlog van 1672 -1678 liepen de buitengewone lasten zo hoog op, dat de hoevenaar Dionys Coolen voor het eerst in de bekende pachtgeschiedenis zijn contract opzegde en

de hoeve verliet. In 1675 liet de hoevenaar enkele Esbeekse boeren verklaren dat *den requirant sodanich werd belast doir vuyteringe van ruiters ende soldaten ende andere excessive kosten onmogelijk voirden requirant ofte op de voorschreven hoeve sodanich te connen blijven*. Een internationaler voorval deed zich voor op zaterdag 14 januari 1690. Om 18.00 uur deden zes Spaanse ruiters Tulder aan. Zij werden even later door een afdeling Nederlandse ruitery gearresteerd. De volgende dag vertrokken beide groepen vanuit Tulder naar Hilvarenbeek.⁹

Afijn, laten wij terugkeren naar de confrontatie van genoemde Jan van de Laar met de Franse soldaten. Tactvol en uiterst beheerst diende Jan hen in zijn beste school-Frans van replek; hij had zijn priesteropleiding niet geheel voltooid doch beheerste zijn Frans zeer goed. Dat hadden de ruiters van dat boertje niet verwacht; totaal overdonderd dropen ze af en spoorden hun paarden. Jan was de lachende winnaar in het conflict. Zelfs buiten Esbeeks grenzen werd het bekend. Baron De la Court nodigde hem samen met Maria van Haendel, voor wie hij enige jaren eerder nog 'zijn steek' de immense hei ingooide, uit om op *De Baest* te gaan boeren.¹⁰

Huurboeren hadden het zwaar te verduren

De bewoners Jacobus Fabrie, Johannes van Laarhoven en wed. P.W. van Rooy hebben het daarentegen kennelijk niet kunnen rooien op Tulder.¹¹ Toen de twee boerderijen, beide daterend eind zestiende eeuw,¹² bij de Tulderhoeve afbrandden werd voor de arme huurboeren definitief de kaars uitgeblazen. Tulder was in 1895 reeds opgekocht door notaris E. Huysmans, een grootgrondbezitter en fanatiek jager. Terwijl Huysmans zich met de Tulderse jachtconflicten kon gaan bezighouden nadat hij de uitgepierde akkers opgeplant had, kon Jurgens, de parochiegrens-conflicten nog maar net verloren, op zijn beurt met de botte bijl zijn kruut verschieten tijdens de Esbeekse geschillen.¹³ Om niet met nog meer mensen in conflict te komen besloot hij in zijn parochiejournaal: *Bij mijn intrede in Esbeek kon ik de zogenaamde rechten der Heerlijkheid Tulder van de eigenaar van de Wijngaarde, te Vessem, cadeau krijgen: doch Monseigneur Godschalk raadde de aanneming ten zeerste af- en bestonden zij nog, dan zouden zij mij in de grootste moeyelijkheden met de heer van Hilvarenbeek brengen*.¹⁴ Groot was onze verbazing toen we onlangs op de uiterste oosthoek van Broekelingen een gewapende grenspaal van 'een jachtgebied' uit de sloot trokken en het gebeitelde opschrift lazen: JURGENS.

De laatste jaren is het landschappelijk waardevol relict uit de Middeleeuwen sterk in de belangstelling gekomen: het streven om cultuurhistorisch agrarische landschappen te onderkennen en te behouden is daar debet aan.

Discussie over Tulder en Broekeling

Onenigheid, het kan haast niet anders, bestaat er over het toponiem Tulder.¹⁵ Ook de genealogen dingen mee naar de waarheid omtrent het geslacht Van Tulder. Op de frauduleuze en fabuleuze werkzaamheden aan die stamboom, begonnen in de zeventiende eeuw, werd voortgebroddeld door B.W. van Schijndel en Peter Hubertus van Tulden. J.A.M. Coolen meende die in 1975 oprecht te kunnen voltooien.¹⁶ Met enig ontzag zien we het komend jaar uit naar de genealogische afstraffing door L. Adriaenssen.

Een landschappelijke afstraffing verdient P. van Beek evenwel niet.¹⁷ Door gebrek aan kennis en overmaat aan fantasie romantiseerde hij er bij Tulder op los. In 1964 schrijft de journalist in ons regionale dagblad nog idyllisch over *het Breuckelen*, een 'gebied' vlakbij Tulder: *Een deel van het Broekeling heeft zo al een ver voortgeschreden stadium van venvorming bereikt, maar we komen nog allemaal op tijd, om het gade te slaan. Liefhebbers van de natuur, die door geen mensenhand wordt geleid, komen hier aan hun trekken. Het landschap verkeerd in echte oerstaat*.¹⁸ Het blijkt een grenzeloze misvatting te zijn. De oudste beschrijving van het bedrijf Tulder uit 1609 geeft de

kwalificatie *grotendeels ingegraven zekere kwade velden aan het Breukelen*.¹⁹ Het bestond uit hei en wei, gescheiden door een stroompje: de bovenloop van de Hoogeindse Beek. In 1794 verkocht Arnoldus Swagemakers Tulder aan Adriaen Weygerde. Daartoe behoorde o.a. *item een perceel heyde en moerputten genaamt de Breukelingen groot volgens de meting 112 lopense 8 roede*.²⁰

Dat die broeklanden zeker niet de beste van de abdij van Averbode waren blijkt ook wel uit de steeds terug kerende sterke raadgevingen van abt Arnoldus van Tuldrel in zijn Cartularium uit 1404 aan de abten die na hem zouden komen: " En zo moet hij altijd de voorziening van het vlees doen: ten eerste moet hij ervoor zorgen dat hij meteen na Pasen vijftien kalveren als voedsel bestemt voor de hofmeesters en dat hij de rest overdraagt aan de beheerder van de provisiekamer voor de keuken ten dienste van zijn eigen kamer. En het feest van Pasen tot aan het feest van de Heilige Johannes de Doper moet hij het kalfsvlees gebruiken voor de eerste gang in zijn kamer en gezouten en gebraden vlees voor de volgende gang. Zo ook kan hij van het feest van de Heilige Johannes de Doper tot het feest van de Heilige Remigius vlees gebruiken van schapen die op het broekland van Testelt zijn vetgemest, voor de eerste gang en van kippen, duiven en dergelijke voor de tweede gang. Zo ook kan hij van het feest van de Heilige Remigius tot aan de week voor aswoensdag vlees gebruiken van koeien of runderen, die ook op het broekland voornoemd zijn vetgemest, en vlees van konijnen en kapoenen en dergelijke voor de tweede gang, al naar gelang hem goed dunkt. En hij moet altijd voor deze zaken zorgdragen en erop toezien dat deze dieren altijd worden gevoederd in de veehoeve en in andere hoeven en dat alle hoeven die tot het klooster behoren en vooral in Campinia, te weten Stercsel, Lummel, Pipenspade, Culensrode, Tuldrel, Eel, Balen en alle ander hoeven die zoveel vee hebben als ze kunnen voeden, aangezien het klooster de opbrengsten die daaruit voortvloeien niet kan missen, namelijk wol, al naargelang de omstandigheden en dergelijke enz. (...) Aangezien het gras van het broekland in Testelt zo vet is, moet het vee dat op die weiden graast, in de zomer twee of driemaal worden adergelaten, opdat het niet door overvloedig bloed omkomt, wat meermaals is voorgevallen, en dan met name bij koeien, ossen, en ander vee dat daarheen is gebracht."²¹ Hierbij steekt de beschrijving van *de Brukelingen* uit 1794 in vettigheid maar schril af: *hei en moerputten!*

De kunstmatige vettigheid bracht echter wel E. van Puyenbroek, die het goed in de jaren '30 kocht van A.H. Kloppenberg te Semarang in het toenmalige Indië om te trachten nog wat gewin uit het gebied te halen. Hij bouwde een flinke stuw om in het zodoende geïnundeerde gebied de eendenkweek te kunnen beproeven.²² Van die periode stamt ook de grotere toevoer van water vanuit het Poppelse gebied van de Belgische Boerenbond via Tulder naar Broekeling; toen een overlast, nu een geschenk uit de hemel van onze zuiderburen voor het opnieuw droger wordende Esbeek.

Van Puyenbroek dient zich aan

Misschien werd hij op het idee gebracht door zijn broer Hendrik Johannes van Puyenbroek die in de jaren '20 op *Wellenseind*, voor de argeloze wandelaar een 'natuur'gebied, op de grens van Lage Mierde en Esbeek een soortgelijke waterplas creëerde. Allereerst kanaliseerde hij een stuk van de Reusel waardoor een behoorlijk gebied vol met meanders geïsoleerd kwam te liggen. Vervolgens liet hij die laagte tussen de nieuwe beek en de uitlopers van de Dunse Bergen onder water lopen. In deze omgeving zou o.a. de Indische loopeend wel uit de voeten kunnen! Het werd echter geen succes.²³

Zijn broer Ed had evenmin succes op Tulder\Broekeling. Het tij keerde toen de familie De Utrecht te vlug af was en Gorp en Rovers kocht. De Utrecht moest tevreden zijn met 'kruimel' Tulder dat ze terstond in hun landgoed integreerde. In 1972 zou De Utrecht op haar beurt Het Brabants Landschap te vlug af zijn door Wellenseind op te kopen.

Mevr. Van Puyenbroek-Swinkels: "Ik hoop voor de toekomst dat het gebied intact blijft en dat er b.v. geen productiebossen aangelegd zullen worden." Of al deze transacties thuishoren onder de noemer 'conflicten', zullen de bronnen in de toekomst duidelijk maken.

Aanleg trambaan zorgt voor tweespalt

Onder de aangrenzende boeren is 'de Autopad', een tracé dat kaarsrecht op het waterige Broekeling afstevent, nog de enige herinnering aan gemotoriseerd bezoek van Van Puyenbroek uit de jaren '30. Het is een stiltegebied geworden; alleen het monotone gebrul van de stuw mag dat verstoren.²⁴

In diezelfde jaren '30 verstomde ook het stampende gepuf van de stoomtram die Tulder overigens niet aandeed, doch op geringe afstand passeerde. Aanvankelijk was de spoorlijn exact op de grens van de landgoederen van de Oranjobond van Orde en De Utrecht richting Belgische grens geprojecteerd. Omdat bleek dat het aanknopingspunt in België wat oostelijker zou gaan vallen (het gaf België een bekorting van zestig meter en een besparing van wel meer dan ? 800.-) kwam de directie der Buurtspoorwegenmaatschappij met een voorstel naar beide landeigenaren. De Utrecht zou een driehoekig perceel van 3 ha 7 ca ruilen tegen een evengroot afgepaald vierhoekig perceel van de Oranjobond van Orde. Beide eigenaren gingen akkoord.²⁵ Door de twee eigenaren zou de helft van het eerste stuk van de baan in bruikleen afgestaan worden. Het laatste stukje liep alleen over het grondgebied van De Utrecht. Om conflicten c.q. brandhaarden te voorkomen stelden ze o.a. de volgende voorwaarden aan de exploitant: *De strook grond, hem in bruikleen afgestaan, wordt door hem te allen tyde brandvrij gehouden, d.w.z. gezuiverd van gras en ruigte. De ondernemer draagt zorg, dat door het personeel geen brandende of gloeiende poetslappen, sintels of andere voorwerpen, die brand kunnen veroorzaken, worden weggeworpen. De ondernemer beperkt het brandgevaar door de rookpijpen van doelmatige vonkenvangers te voorzien en deze te doen gebruiken op die plaatsen, welke zijn aangewezen. De vonkenvangers mogen niet zoodanig zijn, dat zij gedurende het rijden naar willekeur door het bedienende personeel kunnen worden aangebracht of verwijderd.* De belangrijkste voorwaarde was echter: *Indien de tramlijn, welke op dit terrein zal worden aangelegd niet binnen twee jaar na onderteekening van dit contract in exploitatie is of de exploitatie gedurende een jaar wordt onderbroken, dan ontvangen de eigenaren de grond (bedoeld zijn de twee strookjes van elk 0.25 ha) terug zonder enige vergoeding harerzijds.*²⁶

Bijna in Poppel in de kraag gegrepen

Enige jaren geleden reden Peter de Laat en ik de Oude Trambaan af, niet om te controleren of er in het bewuste gebied tegen de grens een strook 'niemandslaan' overgebleven was.²⁷ Nee, we waren op zoek naar enkele 'buitenlandse' eigendommen²⁸ van de Tulderse hoeve en naar grensrelicten. We waren benieuwd of de zogenaamde Poppelse beemden nog terug te vinden waren. Dat waren o.a. twee vruchtbare hooibeemden aan de Aa te Hulsel onder Poppel, *de Koyebempt* en *die Reyt*. Ze waren in 1377 door schenking door de hoevenaar Peter van Tuldel en in 1461 door aankoop bij de hoeve gevoegd. De afstand tot de hoeve was drie kwartier gaans door de heide.²⁹

Wij deden er evenwel met de auto iets langer over aler we de percelen aan de huidige *Goorloop*³⁰, de vroegere Aa-bedding, bereikten. *De Poppelsche bempt* was nu bezet door een weekend-huisje met een grasveld, terwijl *den Koyebempt* opgaande bomen en een haast ondoordringbaar struikgewas had. Van de vruchtbare beemd van weleer resteerde een weerbarstige chaos van doornen en netels met wegschietend wild. Maar onderzoekers zetten ook in zo'n geval door om nog mogelijke grenzen te kunnen ontwaren. Onze positie werd daarentegen echt netelig toen we abrupt gearresteerd werden door de dienstdoende jachttopziener ingehuurd door 'ene dokter' uit

Poppel. Hij hield tevens een oogje in het zeil bij het prieeltje van Dhr. Noijens, eigenaar van de Gordijnschuur te Poppel. Onmiddellijk dacht ik aan de hoevenaar van Tuldel die in 1724 met een bajonet bedreigd werd door een clandestiene jager, een gepensioneerde soldaat: *Van den An del, in woede ontstoken, nam sijn bayonett oft mesch en hetzelve gesteecken op sijn fusik ende drygent den voorn. pachter heeft gesijt: in gevallen gij eenig weer biet, ik sal u door die darmen steeken.*"³¹ Onze zuiderbuur was echter niet op zoek naar stropers maar naar inbrekers in het huisje gedurende de afgelopen nacht. Mijn oprecht gemeente opmerking dat we 'van Tulder' kwamen bedaarde hem allerminst. Toen we zijn erg ongenueanceerde opmerking: "Het zullen wellicht van die Ollanders van camping Tulderheide geweest zijn" probeerden te weerleggen, sommeerde hij ons onmiddellijk het privé-terrein te verlaten! "Allee...t is te zeggen, zowat half Esbeek heeft gordijnen hangen gekocht bij jouw superieur", deed hem even aarzelen. "Jouw naam zit in mijnen kop gegrift en het kenteken van jouw voiture bij de gendarmerie", riep hij ons nog na!

Grensscheiding Poppel-Esbeek

Enigzins aangeslagen vertrokken we via de Belgische Boerenbond richting Tulder, draaiden op de grens linksaf en stopten bij de scherp inspringende grenshoek: *seecker rondeel*.³² Het was hier waar op 13 juni 1768 de gezagsdragers van Hilvarenbeek, die van Poppel en Weelde ontmoetten. Men wilde de limietscheiding eens duidelijk op papier hebben staan ter requisitie van Catharina van Dun wed. Anthony Swagemakers, eigenaresse van Tulder. *Marinus, scheepen van Welde, wilde staende houden dat de limietscheijdinge soude loopen door den gragt der Tulderse goederen en den voornoemde procureur van Dun seijde: "Door den wal, en niet door den gragt", en seijde daar bij: "Den gragt is de holte en den opworp is den wal". Waarop den raadsheer Louis antwoorde: "Soo verstaan en sien ik het ook, gelijk van Dun segt", waarop den raadsheer Louis seijde tegens sijnen secretaris: "Schrap het uyt en schrijft 'door den gragt en de wal ende sijn vandaer gescheyde'".*³³ Het ging hier duidelijk om een stukje eigendomsgrens die nu samenviel met de aartgrens tussen Hilvarenbeek en Poppel en Weelde.

Enkele jaren eerder werd de grens tussen de vroente van genoemde dorpen gebaseerd op een akkoord de dato 8 oktober 1633 nog eens nauwkeurig nagelopen. In 1765, toen wisselde de hoeve voor het eerst van eigenaar, startten de belanghebbenden vanuit Rovert: *ten eynde eendragtelyck te begaan den reen, en lemietscheijdinge van den aart tussen Hilvarenbeek, Poppel en Welde, sijnde gedaan ende bevonden soo ende gelijk hier naar is volgende. Eerstelijck schijdende en beginnende van de sluijse van den Roverse watermoolen linie regt tot op den hoek van de wal der hoeve van Thulder naar Welde uijtgelegen en van daar voort continueerende deselve regt lenia regtuyt tot den Beekse aart ende heyde naar Mierd waarts aan, op zekere pael off paalput, te weeten een en twintig roeijen en twaalff voeten van den selven gragt van de Tulderse hoeve, strekkende naer Mierde toe aan. (...) Ten eijnde daardoor alle occasiën van verschillen des aangaande (:de welke andersints in tijden en weijlen daar over soude hebben konnen op koomen:) voor te komen (...) afgeteijkent met opgeworpen nieuwe hoopen en welke hoopen nog nader met berken boomen sullen beplant en tot paelen gestelt worden door de wederseijtse gemeentens, soo dra daar toe den bequaamen tijt sal gekoomen sijn* (het was toen pas 7 augustus!).³⁴

Slepend conflict tussen Tulder en Poppel

Catharina van Dun stoorde zich op 28 november 1765 niet aan de gemeyntsgrens. De vorster legde beslag op het vee van de Tulderse hoevenaarster, dat op de woeste gronden van Poppel graasde. De dorpen Weelde en Poppel overlegden o.a. een reglement van 5 april 1745, deels gebaseerd op een verklaring uit 1661, m.b.t. de gemeyntens: *Dat gheene afgesetene der voorschreven twee dorpen als van Bedaf, Baerlen, Meirde, Merxplas, Beeck (:dat is Hilvaeren-*

*beeck:), Raevels, Eele, Sondereyghen etcetera onder de voorschreven limieten ende paelen en sal moghen torff steken, heijde maeijen, beesten ofte schapen hoeden ofte weijden, leem ofte cleij graeven, rus ofte bleeckelink steken ofte vervoeren, op pene van 50 guldens ende verbeurte van de waeghens, kerren, peerden ofte ossen met de welcke het selven sal worden vervoert.³⁵ (...) Dat de suppliantenochte die van Hilvarenbeeck noijt en hebben gecontribueert nochte tot op den dagh van heden contribuieren in den aertchijns, die de geïnsinueerde ter oorsaecke van hunne voormelden aert genoodsaecht sijn jaerelijckx te betalen.(...) Men can niet gelooven dat sij supplianten oijt diergelijck contract sal ten voorschijn brengen, want diergelijcke notitiën van abdijen sijn eigen schriften die door den proviseur ofte door eenen ofte den anderen religieus voor hunne commoditeijt worden te boeck gestelt, de welcke geen het minste geloof en verdien-
nen.³⁶*

Aernt van Tulder, abt van Averbode van 1368 tot 1394, toonde zich in het voorwoord van het Cartularium toch behoorlijk oprecht: "Wij Arnoldus, abt van Averbode, aanschouwen vol zorg met ons innerlijk oog hoe, vooral in deze tijden, de gehele wereld is ondergedompeld in het kwaad en van dag tot dag bereidwilliger om meer geneigd is andermans goed te nemen en te begeren (...). Omdat wij deze onwetendheid willen wegnemen, ja zelfs de rood gekleurde waarheid over alle verwervingen van onze goederen aan onze nakomelingen willen openbaren, hebben wij verordend alle brieven of charters over de goederen van het klooster die tot aan onze tijd op de een of andere wijze zijn verworven te inventariseren en te registreren." Hij vervolgt: "dat de prelaat wanneer hij dit boek dat wij een waarachtig cartularium kunnen noemen, bij zich heeft, niet op de oorspronkelijke brieven hoeft terug te grijpen, evenwel onder het voorbehoud dat ze ondertussen worden geïnspecteerd, opdat ze niet door wormen worden aangevreten of door eigen verrotting vergaan."³⁷

Die van Poppel wonnen het pleit echter niet. In 1770 werd Catharina van Dun door de Raad van Brabant in het gelijk gesteld, waardoor Poppel en Weelde flink in de geldbuidel moesten tasten om een schadevergoeding uit te keren.³⁸ In latere verkoopadvertenties wordt ook uitdrukkelijk *de gerechtigheid van met hoorne-beesten en schapen, te gebruiken den aard, heide en weide van Poppel en Welde*³⁹ vermeld.

Recht op de omliggende vroente

De slepende kwestie tussen Tulder en Poppel begon erg opvallend op het moment dat de abdij het bedrijf van de hand gedaan had! Misschien hadden onze zuiderburen de processen tussen Tulder en De Mierden er op nageslagen. Daarin konden zij lezen dat de abt van Averbode, in verband met gemeeyntsoverschrijding, door hertog Antoni van Brabant geen strobreed in de weg gelegd mocht worden op de Mierdse heide (vonnis: Antwerpen 26 september 1414). Uit het voorafgaand uitgebreide getuigenverhoor van 28 januari 1405⁴⁰, laten we even de eerste getuige Aert van Bekerdijc aan het woord: *dat dat hoff van Tuldel vijfftych jaer lanc ende meer gebruect ende gebesicht heeft den aert van Mierde gelijc die van Mierde, -dats te weten met horen beesten ende heyde daer op gehaelt ende torf daer op geslagen ende gesteken-, ongekallengeert ende onwederseet, tot desen gedinge toe. Voert soe tuygt Aert voerscreven, dat hij geweten heeft, dat die van Mierde gescut hebben die van Esbeke ende die van Beke, wanneer sij den aert bescidten. Ende die van Tuldel en worden niet gescut, nocht gekeert tot desen tijt toe. Voert soe tuycht die voerscreven Aert, dat die van Tuldel den voerscreven aert gebruect hebben inder maten voerscreven van recht ende niet van gedoege.*⁴¹ Ter vergelijking met de situatie in andere regio's aanhoorde men Heyn die Hane, die echter nog niet zo zeker was: *de scouheit van Kempelant, tuycht, dat twe guede liggen tot Sonderwijc buyten de prochiën van Oerle, den goedshuyse van Postel toebehorende, die mede bruecken en besigen der gemeeynten van Oerlen gelijc die van*

Oerlen. Mer weder dat dat van recht is oft nyet⁴² en is dat en weet hij niet. Vervolgens brengen veel aanwezigen naar voren dat Tulder gekocht zou zijn in driën gemeynten, te weten in den gemeynten van Beke, Weelde en Mierde.

De oude Tulderhoeve zelf, afgebroken in 1663, lag op de (dorps)grens met Poppel. Toen liep de grens dwars door de boerderij heen, door den herd langs de 'haalboom' waaraan de koeketel hing te pruttelen en waaronder de bewoners ongetwijfeld vaak buurtten. Vergelijkbare gesprekken kan men op winteravonden in het enclave-dorp Baarle-Nassau anno 1992 misschien nog wel opvangen: *als sij met malcanderen aenden viere saeten, dat die gene die saeten naest Weelde seijden die gene sittende naest Beeck: "Gij sit op het Beeck". Ende dat die gene die waeren sittende aende oft naest de Weeldsche syde waeren seggende dat sy waeren sittende op het Weeldts.*⁴³ Doordat de oude hoeve een dertigtal meter verder naar het oosten toe voorzien van de mooie gevelsteen herrees, moest de grens anders gemarkeerd worden. Op 21 maart 1663 werd ter plekke *eenen seer groeten steen tot eene memorie ingegraven*. Deze grenspaal hebben wij nog niet teruggevonden. Toen we in januari 2004 daarnaar op zoek waren, vonden we wel er plekke de fundamenten van de oude Tulderse brouwerij.

Vanaf genoemde haalboom liep de dorpsgrens recht naar de sluis van de Rovertse watermolen. Hier hebben de hoevenaars wellicht hun graan laten malen. Nadat meester Jan van Tuldel het maalrecht van Rovert in 1553 kocht, verwierf mr. Jan Lemmens de molen in de zestiger jaren.

In 1753 besloot Berbel van Tulder het leen te houden met verplichtingen en rechten voor de inwoners van Poppel, Weelde en Ravels: *eenen sekeren watermole gelegen onder de heerlijkheit van Poppel, genaemt den Roover, metten stroom waer op den vorschreven molen is drijvende, als oock den gront en bodem, bosse, opgande houte en alle sijne toebehorte met den gemale in de proghie van de vrijheyte van Welde en Poppel en Ravels. Dese nabure van de vorschreve dorpe gene graen te mole brenge op andere heere lande, het sij naer de baronie van Breda ofte naer de meyrij van Sertogenbos (...). Item in desen vorschreven watermole bestaet oock in eenen olimolen vermits de gemeyntenaren hunne saet naer desen vornoemde olimole vrij moge te slage brenge.*⁴⁴

Op zoek naar drie 'grensputten'

Ook de prachtige tocht van Tulder naar Rovert ondernamen wij eens, maar dan met de fiets, o.a. op zoek naar toponiemen uit een verklaring uit 1631 van *de hoevenaar van Ravels: datter drij puttekens oft cuyltkens gelegen waren, een inde cuyltkens leecht ende het ander in eenen berch naer Papschoot naer Rovaert oppe. Ende het derde putteken was gelegen int sant naer Tuldel.*⁴⁵

De twee laatste vonden we terug. Het eerste niet; in Papschot liggen er te veel om helderheid te krijgen. Als onze Belgische vrienden overigens de beschreven knik in het trambaanvak niet veroorzaakt hadden, dan zouden wij dat *putteken int sant naer Tuldel* ook nooit meer teruggevonden hebben; de tram zou er dwars doorheen op de grens afgestevend zijn.

Toen de schemering op Tulder begon in te vallen, besloten we huiswaarts te gaan en ons de grens definitief de rug toe te keren. Voordat we bij de vijfsprong met de leugenbank, hier komen pas echt sterke Mierdse, Poppelse en Esbeekse verhalen boven tafel, linksaf de 'Prins Hendrik' indraaiden wierpen we nog een keer een blik op het meest markante punt van onze tocht: paal 208.⁴⁶

Op een steenworp afstand van dat punt ligt *de Appelenberg*. Het woord appel kennen we o.a. in twistappel.⁴⁷ De aanwezigheid van zo'n naam van een hoogte vlakbij een gemeynts- dorps- en rijksgrens neigt ons onmiddellijk tot de interpretatie van 'hoger beroep' of 'sein tot verzamelen'. Daar het Mierds grondgebied is heb ik nu in het kader van dit artikel eigenlijk helemaal geen recht van spreken. Toch wil ik een poging wagen! Het element 'appel' betekent: laag gelegen drassige gronden. Het is inderdaad een moerassig gebiedje met plots een zanderige verhoging; Poppelse en

Esbeekse mountainbikers weten hier alles van.

Een van de voorgangers van paal 208, *een bercken boom op een hooghte, een grachtten daer om: houden de naerburen met poppel en weeld voor scheypael*,⁴⁸ vonden we in de bronnen. Het was daar waar twee markante tappers, Trees uit Esbeek en Mitje uit Poppel, voor onsposeerden, elkaar vonden en toostten op een grenzeloze vriendschap.⁴⁹

Het afgelopen half jaar hebben er zich op Tulder geen problemen meer voorgedaan. Het jachthuisje van Huysmans werd toen trouwens bewoond door Mr. A.A.S. Aerden.⁵⁰ Blijkbaar wist hij naast zijn functie als kantonrechter in Tilburg ook hier als 'vrederechter'⁵¹ op te treden.

Noten

- 1) A.J.A. Bijsterveld, *Esbeek en de abdij van Echternach: een onwaarschijnlijke relatie*. Brief aan J. van Helvoirt d.d. 24-12-1990. Deze materie moet nog verder uitgediept worden.
- 2) H.P.H. Camps, *Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312*. Deel 1. (no 134). De Koekovens ligt ten noorden van de huidige Koekovenseweg en Lo lag misschien op de plaats waar de nieuwe uitbreiding 'De Lowerik' gestalte krijgt.
- 3) De Poorthoeve is genoemd naar de toegang tot Tulder d.m.v. een beukenlaan door E. Huysmans aangelegd. Eerder was die plaats ook de toegang tot Tulder toen de oude weg van Culensrode via Tulder naar Rovert verviel.
- 4) *Den grooten boonhof* is nu weiland. Er werd door De Utrecht een schuur opgebouwd, aan de gracht tussen *Den grooten boonhof* en *Den kleynen boonhof*, ten behoeve van de houtopslag. Het perceel kreeg de huidige vorm toen de Rovertse Baan deels op de oude weg naar Poppel aangelegd werd.
- 5) In De Hertgang lagen nog 'enclaves' van particuliere boeren. Doordat men een aaneengesloten geheel wilde maken, probeerde men de boeren 'uit De Hertgang te ruilen'. Het betrof hier ontginning *den Hertgang Baarschot* sectie B nummers 606-621-624-625-1640, groot 3.00.50 ha. De Utrecht verkreeg sectie B nr. 1149, ter grootte van 3.00.90 ha. Zij gaven ? 450.- als toegift. Akte d.d. 26 augustus 1938. Nummer der akte: 81. Kantoor van de AMEV, Esbeek.
- 6) A.A. Weyling is de zevende pastoor van Esbeek, doch de eerste die het Parochiejournaal van Jurgens ter inzage gaf. Leonardus Jurgens stichtte de parochie H. Adrianus op 1 januari 1889 en bleef pastoor tot 1901.
- 7) R.K. pastorie Esbeek, *Journal van pastoor Jurgens*, blz. 18.
- 8) L. Adriaenssen, "De heerlijke hoeve van Tulder", in: J. van Helvoirt (red.), *Esbeek, niet van gisteren. Gedenkboek bij gelegenheid van het 100-jarig bestaan van de R.K. parochie H. Adrianus Esbeek* (2e herz. dr., Esbeek, 1990) blz. 314.
- 9) Adriaenssen, *De heerlijke hoeve van Tulder*, blz. 314.
- 10) Persoonlijke mededeling van Zr. Chantal van de Laar te Moergestel. Ook boerde Jan van de Laar op het Leenhofke te Gorp.
- 11) Streekarchief Oisterwijk, Hilvarenbeek. Bevolkingsregister Esbeek en Dun 1860-1890.
- 12) Rijksarchief Arnhem. Archief Heidemij. ADT 132 L 7a. *Verslag van den directeur der Nederlandsche Heide-Maatschappij*. Jaarverslag "Utrecht" over 1898. blz. 14, 15.
- 13) J. van Gils, "De parochie Esbeek", in: *Esbeek, niet van gisteren (...)*.
- 14) *Journal van pastoor Jurgens*, blz. 18.
- 15) Adriaenssen, *De heerlijke hoeve van Tulder*, blz. 278. H.J.M. Thiadens, "De namen Craenmeer en Tulder te Esbeek", in: *Tussen paradijs en toekomst*, juli 1991, blz. 53,54: *De*

Tulderhoeve omvat twee twee boerderijen, dagtekenend uit het begin der zestiende eeuw. In het parochiejournaal van Jurgens lezen we op blz. 18: In 1900 zijn de twee bestaande boerderijen afgebrand. Goddank!

Chr. Buiks, "De namen Craenmeer en Tulder te Esbeek, een reactie", in: *Tussen paradijs en toekomst*, december 1991, blz. 93,94.

- 16) L. Adriaenssen, "Stamboom van de Brabantse Leeuw", in: L. Adriaenssen (red.), *Welpen van de Brabantse Leeuw*, 's-Hertogenbosch, 1991) blz. 9,10,11.
- 17) Wellicht ook door de naam 'Van Beeck gezegd Van Tulder' had hij een enorme belangstelling voor de genealogie Van Tulder.
- 18) P. van Beek, "Thulden (en het Broekelingen)", *Het Nieuwsblad van het Zuiden* (13 juni 1964).
- 19) Adriaenssen, *De heerlijke hoeve van Tulder*, blz. 289.
- 20) AMEV Utrecht, bibliotheek. Map Tulder, Akte 18 februari 1794.
- 21) Abdijarchief Averbode, sectio 1, reg. 2. Inleiding op het Cartularium. Met dank aan de Vertaalgroep Bergeijk van de WVK.
- 22) Persoonlijke mededeling Mevr. Van Puyenbroek-Swinkels.
- 23) Mededeling Mevr. Van Puyenbroek-Swinkels.
- 24) Werkgroep Heemkunde Esbeek organiseerde met toestemming van de AMEV in 1990 een excursie 'Op naar de wallen' voor leden van Ioannes Goropius Becanus. Dank voor de persoonlijke mededelingen van Jan van der Jagt. Hij was vanaf 1939 de eerste bewoner van het nieuwe boswachtershuis en opzichter op Tulder. Op dezelfde plaats werd in 1900 door Huysmans een arbeiderswoning gebouwd.
- 25) Rijksarchief Arnhem. Archief Heidemij ATD 132 L 7a. Brief 23 mei 1908.
- 26) Rijksarchief Arnhem. Archief Heidemij. ATD L 7a.
Brief 'Oranjobond van Orde'12 december 1908.
Brief 'De Utrecht'2 december 1908.
- 27) De volksmond in Esbeek beweert dat er een strook 'niemandsland' zou liggen nadat de trammaatschappij het traject Tilburg Esbeek-grens opgeheven had!
- 28) 'Binnenlandse' eigendommen van Tulder waren *de Gagelrijs* in Lage Mierde en *den Tulderman* in de Beerten onder Hilvarenbeek.
- 29) Adriaenssen, *De heerlijke hoeve van Tulder*, blz. 290.
- 30) Misschien is *de Goorloop* identiek aan *den Swarten Loop*. In 1656 moet Wouter Wouterssoen van Hove voor een notaris verklaren dat *den Swarten Loop* altijd tussen Poppel en Overbroek had gelopen en nooit naar Tulder. (Adriaenssen, *De heerlijke hoeve van Tulder*, blz. 311).
- 31) A.A. Vorsterman van Oyen, *Het heerlijk goed Thulden* (1895) blz. 86.
- 32) Dit is het punt aan de zuidwest hoek van Tulder, 21 roeden en 12 voet gelegen van de Tulderse gracht. (125 meter). Verder langs de grens werden de punten achtereenvolgens genoemd: *blauwen pael, witten pael, grauwen pael*. (G. Anthonis, *Caerte figuratief van scheylemieten separerende poppel en weelde ter eenre, hoogemiert, hilvarenbeeck en Gool ter anre sijden*, 1767. Algemeen Rijksarchief Brussel, Kaarten en plannen 2.366).
- 33) AMEV Utrecht, bibliotheek. Map Tulder. Akte 13 juni 1768. Catharina van Dun had blijkbaar een stuk Tulder, aan de oostkant begrensd door de dorpsgrens van Hilvarenbeek en Poppel en aan de westkant begrensd door de gemeeyntsgrens van Hilvarenbeek en Poppel.
- 34) AMEV Utrecht, bibliotheek. Map Tulder. Akte 7 augustus 1765.
- 35) idem. Akte 2 januari 1766 (punt 31).

- 36) idem. (punt 25 en 26).
- 37) Abdijarchief Averbode, inleiding Cartularium.
- 38) Adriaenssen, *De heerlijke hoeve van Tulder*, blz. 299.
- 39) AMEV Utrecht, bibliotheek. Map Tulder. Aankondiging: *Public voor alle man te verkopen: Heerlijk Goed, genaamd, Tulderhoeve*. (17 november 1783).
- 40) Vorsterman van Oyen, *Het heerlijk goed Thulden*, spreekt op blz. 39 *van eene gansche turbo van getuigen*.
- 41) Abdijarchief Averbode, sectio 1, reg. 2, 28 januari 1404 (Paasstijl), *Testimonium vicinarum curtis de Tuldel* (...). Met dank aan L. Adriaenssen voor de opgestuurde transcriptie.
- 42) In de oorspronkelijke tekst zou het woord *nyet* weggefallen zijn.
- 43) Adriaenssen, *De heerlijke hoeve van Tulder*, blz. 289.
- 44) AMEV Utrecht, bibliotheek. Map Tulder. Akte 20 januari 1753.
- 45) Adriaenssen, *De heerlijke hoeve van Tulder*, blz. 296.
- 46) In 1818 luidde de beschrijving: *eenen witten steenen pael, twee roeden omtrent hoog boven de aert uytsteekende, hebbende streepen by forma als gemarbelt, staande nevens eenen weg*. (Adriaenssen, *De heerlijke hoeve van Tulder*, blz. 296.
- 47) Brief H.J.M. Thiadens. 15 januari 1989.
- 48) Anthonis, *Caerte figuratief* (...).
- 49) Met dank aan A. v. Rijswijk en P. de Laat voor de foto.
- 50) In verband met de restauratie van de karakteristieke brandtoren met de daaromheen gebouwde houtvesterswoning, woonde 'mijnheer Aerden' van half augustus tot eind december 1991 in dit huisje.
- 51) Vrederechter is de benaming die 'over de grens' gebruikt wordt. Mededeling Dhr. Aerden.